

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН УКРАЇНИ В АНЕКСОВАНОМУ КРИМУ

Анотація

В аналітичній записці проаналізовано сучасну ситуацію щодо забезпечення прав і свобод громадян України в анексованому Криму. Фактологічною основою записки стали: матеріали 13-ої доповіді Управління Верховного комісара ООН з прав людини щодо становища у галузі прав людини в Україні; інформація Human Rights Watch, Amnesty International та Freedom House; звіти ОБСЄ; доповіді про становище прав людини у 2015 р. Бюро з питань демократії, прав людини і праці Держдепартаменту США; доповіді Української Гельсінської спілки (УГСПЛ); щорічна доповідь за 2015 р. уповноваженого ВРУ з прав людини; моніторинги Кримської польової місії з прав людини «Крим SOS» Кримської правозахисної групи, Ініціативної групи з прав людини в Криму; соціологічні опитування Київського міжнародного інституту соціології, Міжнародного центру перспективних досліджень.

У записці наголошується, що своєчасне та ефективне забезпечення Україною прав і свобод своїх громадян є одним із доступних механізмів реінтеграції населення тимчасово окупованої території АР Крим; надаються пропозиції щодо проведення такої політики.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН УКРАЇНИ В АНЕКСОВАНОМУ КРИМУ

Окупація АР Крим Росією, яка розпочалася 20 лютого 2014 року, призвела до глибинних негативних наслідків у сфері захисту прав людини. На грубі порушення РФ прав і свобод громадян України на тимчасово окупованій території АР Крим неодноразово звертали і продовжують звертати увагу український парламент¹, експертне середовище² та правозахисні організації³.

Внаслідок окупації громадяни України – мешканці Криму⁴ – були позбавлені права на волевиявлення та права на керування державними справами. Таким чином, Росія порушила положення Конституції України та низки міжнародно-правових актів: Загальної декларації прав людини 1948 р.⁵ щодо права брати участь у керуванні своєю країною

¹ Постанова ВРУ Про звернення ВРУ до ООН, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї ОБСЄ про порушення прав і свобод людини в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі від 17.03.2015 № 257-VIII [Електронний ресурс] // ВРУ. — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/257-19>; Постанова ВРУ Про Звернення Верховної Ради України до парламентів іноземних держав, парламентських асамблей міжнародних організацій щодо засудження триваючої агресії Російської Федерації проти України від 18.02.2016 № 1014-VIII [Електронний ресурс] // ВРУ. — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1014-19>; Постанова Верховної Ради України №1068-19 від 31.03.2016 «Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї НАТО, Міжпарламентського союзу, світових лідерів та всіх членів міжнародного співтовариства щодо засудження порушень прав і свобод кримськотатарського народу в частині заборони окупаційною владою РФ на тимчасово окупованій території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя Меджлісу кримськотатарського народу та визнання його екстремістською організацією» [Електронний ресурс]// ВРУ. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1068-19>; Постанова Верховної Ради України № 1348-19 від 11.05.2016 «Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї НАТО, світових лідерів та всіх членів міжнародного співтовариства щодо вшанування жертв геноциду кримськотатарського народу та засудження порушень Російською Федерацією прав і свобод кримськотатарського народу»[Електронний ресурс]// ВРУ. — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1348-19>

² Украинские эксперты обратились в ООН с просьбой признать Россию агрессором. ДОКУМЕНТ [Електронний ресурс] // Информационное сопротивление. — Режим доступу: <http://sprotyv.info/ru/news/kyev/ukrainskie-eksperty-obratilis-v-oon-s-prosboj-priznat-rossiyu-agressorom-dokument>

³О необходимости международного присутствия в Крыму [Електронний ресурс] // Инициативная группа по правам человека в Крыму. — Режим доступу: <http://coalition.crimeahr.org/o-neobhodimosti-maksimalnogo-mezhdunarodnogo-prisutstviya-v-krymu/>

⁴ Відповідно до норм міжнародного права жодна особа не може в примусовому або автоматичному порядку змінити своє громадянство. Відповідно, права і свободи мешканців окупованого Криму, незалежно від «фактичного тимчасового громадянства», мають де-юре бути забезпеченими відповідно до українського законодавства.

⁵ Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 [Електронний ресурс] // ВРУ — Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015

безпосередньо або через вільно обраних представників, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року щодо права голосувати і бути обраним, Протоколу №1 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року⁶ щодо права на вільні вибори. Зокрема, населення окупованого Криму не змогло взяти участь у президентських виборах 25 травня 2014 р., парламентських виборах 26 жовтня 2014 р. та місцевих виборів в Україні 25 жовтня 2015 р.

З іншого боку, імітація процедур проведення місцевого референдуму 16 березня 2014 р., вибори до «Державної ради республіки» Крим і «місцевих органів» Криму 14 вересня 2014 р. були системним порушенням демократичних принципів. У подальшому сформовані в нелегітимний спосіб ці представницькі органи стали прикриттям для вчинення окупаційними органами російської влади дій масових порушень прав людини і громадянина.

Доступним механізмом впливу на процес забезпечення прав і свобод громадян України на теренах окупованого Криму є здійснення постійного політичного тиску на агресора та формування міжнародної коаліції на підтримку процесу деокупації Криму, створення міжнародних механізмів захисту прав та посередництва між Україною та РФ у гуманітарних питаннях.

Це можливо, зокрема, шляхом звернення України⁷ до міжнародної спільноти (ОБСЄ, ООН, ПАРЕ та ін.) із пропозиціями щодо створення міжнародного переговорного механізму для врегулювання наслідків агресії РФ проти України та її громадян. Так, у резолюції Європейського Парламенту від 4 лютого 2016 року «Ситуація з правами людини в Криму, зокрема кримських татар», підтримується ідея Президента

---

⁶ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4.11.1950 [Електронний ресурс] // ВРУ — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004

⁷ Заява делегації України щодо триваючої агресії проти України з боку Росії і незаконної окупації Криму (мовою оригіналу). Виголошена Постійним представником України при міжнародних організаціях у Відні І. Прокопчуком на засіданні Постійної ради ОБСЄ 21 квітня 2016 року [Електронний ресурс] // МЗС України. — Режим доступу: <http://mfa.gov.ua/ua/press-center/news/46701-zajava-delegaciji-ukrajini-shhodo-trivajuchoji-agresiji-proti-ukrajini-z-boku-rosiji-i-nezakonnoji-okupaciji-krimu-movoju-originalu>

України щодо впровадження такого міжнародного механізму переговорів у форматі «Женева плюс», а систематичного моніторингу дотримання прав людини в Криму незалежними спостерігачами міжнародних організацій, членом яких залишається Росія.

Масові порушення прав людини і основоположних свобод щодо життя, свободи, безпеки, особистої недоторканості

Численні міжнародні та національні звіти та моніторинги з прав людини щодо дотримання прав людини в Криму вказують на те, що кримські татари, українці, кримчаки, караїми постійно зазнають тиску з боку окупаційної влади, який виявляється у їх переслідуванні, застосуванні насильства та жорстокого поводження.

Зібрана інформація дозволяє стверджувати, що порушення прав людини здійснюється за підтримки та схвалення вищого керівництва Російської Федерації. Так, «Крим SOS»⁸ створила інтерактивну мапу правопорушень в Криму відповідно до повідомлень у ЗМІ та звітів міжнародних і національних правозахисних організацій. Станом на травень 2016 р. зафіксовано 246 правопорушень⁹, більшість з яких є порушення прав на життя, свободу, безпеку та особисту недоторканність.

Серед резонансних випадків варто згадати справу Ахтема Чийгоза та «26 лютого»¹⁰. До кримінальної відповідальності за звинуваченням у організації масових заворушень притягуються А. Чийгоз Е. Кантеміров, М. Дегерменджі, Е. Емірвалієв; громадяни Т. Юнусов та Е. Небієв – за таким звинуваченням вже засуджені. Міжнародний розголос здобула справа українського кінорежисера О. Сенцова, якого разом з проукраїнськими активістами О. Кольченком та О. Чернієм ФСБ РФ затримано 10 травня 2014 р. У лютому 2015 р. в Криму був затриманий, а в подальшому підданий

⁸Про «Крим SOS» [Електронний ресурс] // «Крим SOS» — Режим доступу : <http://krymsos.com/about/krymsos/>

⁹Права людини в Криму [Електронний ресурс] // «Крим SOS». — Режим доступу : <http://crimeamap.krymsos.com/ru/map.html>

¹⁰Дело 26 февраля [Електронний ресурс] // Мониторинг политических преследований — Режим доступу : <https://ovdinfo.org/story/delo-26-fevralya>

тортурам, заарештований, притягнений до кримінальної відповідальності та засуджений до 4,2 років позбавлення волі проукраїнський активіст громадянин України О. Костенко. 31 березня 2016 р. МЗС України висловило рішучий протест у зв'язку з відмовою Верховного суду РФ в задоволенні апеляції захисту В. Вигівського на вирок Московського обласного суду, згідно з яким українця було засуджено до 11 років позбавлення волі у колонії суворого режиму. Мустафа Джемілев 5 травня 2016 р. оприлюднив список незаконно утримуваних в окупованому Криму 14 кримських татар¹¹.

Відповідно до рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2016 р. «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій) стосовно осіб, причетних до протиправних дій щодо Надії Савченко, Олега Сенцова та Олександра Кольченка» було визначено 84 фізичні особи, до яких застосовуються обмежувальні заходи (санкції)¹².

Для забезпечення ефективності тиску на окупаційну владу РФ у Криму пропонується поширити дію національних санкцій також на осіб, які причетні до протиправних дій проти учасників справ «26 лютого», «3 травня»¹³ та ін.

Також необхідно спрямувати дипломатичні зусилля на поширення рекомендацій Резолюції ПАРЄ від 21 квітня 2016 р.¹⁴ щодо застосування цільових санкції (зокрема, заборона на поїздки і заморожування рахунків стосовно осіб, причетних до викрадення, незаконного затримання,

---

¹¹ Список 14 кримських татар - політичних в'язнів, які утримуються в катівнях ФСБ і СКР Росії, обладнаних ними в тимчасово окупованому РФ Криму [Електронний ресурс] // Facebook — Режим доступу: <https://www.facebook.com/cpUAct/photos/a.881467868531895.1073741828.880124145332934/1218485444830134/?type=3>. Станом на 16 травня 2016 року

¹² Додаток до рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2016 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій) стосовно осіб, причетних до протиправних дій щодо Надії Савченко, Олега Сенцова та Олександра Кольченка» [Електронний ресурс] // РНБО. — Режим доступу: http://www.rnbo.gov.ua/files/2016/dodatok_25_03_16.pdf

¹³ В Криму по «делу 3 мая» осудили еще одного крымскотатарского активиста [Електронний ресурс] // Медиазона. — Режим доступу: <https://zona.media/news/2015/10/12/3-maya-tair>

¹⁴ The humanitarian concerns with regard to people captured during the war in Ukraine 2112(2016) on 21 April 2016 (17th Sitting) [Електронний ресурс] // Parliamentary Assembly of Council of Europe. — Режим доступу: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=22750&lang=en>

несправедливого судового розгляду і засудження Н. Савченко) на усіх причетних до порушення фундаментальних прав людини на тимчасово окупованій території Криму.

Порушення прав мешканців Криму на свободу совісті, релігії та віросповідання

Окупація РФ Криму призвела до релігійно-вмотивованих переслідувань священнослужителів, окремих віруючих та цілих релігійних громад на півострові. Утисків зазнають громадяни, що сприймаються російською окупаційною владою як загроза для реалізації плану захоплення півострова через їхню особисту проукраїнську позицію чи відкриту антиокупаційну позицію конфесій, до яких вони належать: Українська православна церква Київського Патріархату, Українська греко-католицька церква, протестантські церкви, мусульмани-суніти.

Поширеними стали незаконні обшуки, накладання штрафів, вилучення обладнання та релігійної літератури, що відбувається на підставі звинувачень в екстремізмі чи тероризмі, проблеми перереєстрації згідно вимог законодавства РФ¹⁵.

Переслідування за ознакою віросповідання громадян України в Криму є протиправними діями, що, відповідно до міжнародного права, є злочином проти людяності. Серед конкретних інструментів забезпечення прав і свобод громадян України варто розглянути такі:

1) розробка стратегії захисту та відновлення порушених прав на свободу совісті та віросповідання на тимчасово окупованій території АР Крим, яка повинна включати практичні заходи і рекомендації для українських громадян та релігійних організацій щодо методології документування порушень і завданих збитків;

---

¹⁵ Звіт Місії ОБСЄ з оцінки стану справ із дотриманням прав людини в Криму (свобода віросповідання): [Електронний ресурс] // Інститут релігійної свободи. — Режим доступу: http://www.irf.in.ua/eng/index.php?option=com_content&view=article&id=439:1&catid=34:ua&Itemid=61; Bureau of Democracy, Human Rights and Labor. International Religious Freedom Report for 2014 [Електронний ресурс] // U.S.Department of State. — Режим доступу: <http://www.state.gov/j/drl/rls/irf/religiousfreedom/index.htm#wrapper>

2) оформлення заяв до міжнародних інституцій та моніторингових місій, підготовки позовів до Європейського Суду з прав людини¹⁶;

3) передача інформації про переслідування віруючих у Криму групам підтримки України, які сформувалися у парламентах дружніх західних держав, зокрема, у Конгресі США та Бундестагу ФРН, інших державах-членах ЄС, для формування думки про необхідність запровадження нових санкцій проти РФ;

4) забезпечення перекладу на арабську мову звітів про порушення прав мусульман у Криму для передачі керівництву впливових близькосхідних держав для демонстрації справжніх намірів РФ щодо мусульманського населення.

Переслідування ЗМІ та журналістів

Одним із ключових інструментів закріплення наслідків окупації Криму став наступ російських спецслужб на місцеві ЗМІ та журналістів. На порушення свободи слова припадає близько 20 % з 246 правопорушень¹⁷, зафіксованих «Крим SOS» станом на травень 2016 р. Журналісти зазнають утисків у вигляді обшуків, допитів, переслідувань, криміналізації висловлювань. Під таким тиском велика кількість журналістів, не згодних з окупаційною політикою російської влади, були вимушені залишити територію півострова.

Так само, як і на російській території, в окупованому Криму знищуються незалежні ЗМІ. Зокрема, інформаційне агентство «Крымские новости QHA» отримало відмову в реєстрації, припинило свою діяльність на території Криму і переїхало до Києва. ФСБ Росії неодноразово перевіряла

---

¹⁶ Витяг з Доповіді правозахисних організацій «Права людини в Україні – 2014» [Електронний ресурс] // Інститут релігійної свободи. — Режим доступу : http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1566%3A1&catid=37%3AArt&Itemid=64&lang=ru

¹⁷ Права людини в Криму [Електронний ресурс] // «Крим SOS». — Режим доступу : <http://crimeamap.krymsos.com/ru/map.html>

кримськотатарську газету «Авдет». 1 квітня 2015 р. припинили своє мовлення телеканал АTR та інші ЗМІ однойменного медіа холдингу (телеканал Lale, радіостанції «Мейдан» і «Лідер»), які не пройшли перереєстрацію відповідно до російського законодавства через відмову в ліцензіях від Роскомнагляду. АTR розпочав свою роботу в Києві і транслює мовлення на Крим через супутник. У лютому 2016 р. канал ініціював кампанію «Врятуй АTR» щодо припинення роботи каналу вже в Україні через фінансові проблеми та відсутність належної підтримки з боку Кабінету міністрів України¹⁸. Постановою Кабінету Міністрів України¹⁹ №303 від 20 квітня 2016 р. про фінансову підтримку ТОВ «Телевізійна компанія «Атлант-СВ» (юридична особа телеканалу АTR), досягнуті домовленості про реструктуризацію боргу за супутникове мовлення та питання його погашення.

Реакцією на обшуки у незалежних журналістів, які почалися зранку 19 квітня 2016 р. стало відкрите звернення від представників експертного та правозахисного середовища²⁰ до Президента України, ВРУ, МЗСУ, силових структур АР Крим на теренах України з вимогою озвучити офіційну позицію держави щодо кожного конкретного випадку порушення прав людини на тимчасово окупованій території АР Крим, фіксувати та розслідувати ці злочини.

Зважаючи на велику роль незалежних ЗМІ в інформаційній протидії окупації, доречно надати державну підтримку існуючим медіа-структурам та сприяння у заснуванні нових медіа-проектів журналістами – вихідцями з Криму. Зокрема, варто розглянути

¹⁸ Українська держава не оплачує мовлення в окупованому Криму — Муждабаєв [Електронний ресурс] //Перший український інформаційний. — Режим доступу: <http://www.5.ua/okuraciya-krimu/Ukrainska-derzhava-ne-oplachuie-movlennia-v-okupovanomu-Krиму-Muzhdabaiev-107352.html>

¹⁹ Постанова № 303 від 20 квітня 2016 року «Про внесення змін до Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для розселення та облаштування депортованих кримських татар та осіб інших національностей, які були депортовані з території України» [Електронний ресурс] // Урядовий портал. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=248985249>

²⁰ Закликаємо припинити переслідування журналістів у Криму [Електронний ресурс] //Google. — Режим доступу: <https://docs.google.com/document/d/1krMs7UCaB5MTp5hRGbg9jZwaqOV3pdoInTjaPXsgpuY/edit>
Відкритий доступ станом на 22 квітня 2016 року

можливість розгортання таких проектів на базі заснованого Суспільного мовлення України.

Примус громадян України до набуття російського громадянства

Найпоширенішим правопорушенням з боку Росії став адміністративно-правовий тиск на громадян окупованих територій щодо відмови від українського громадянства. Згідно з нормами міжнародного гуманітарного права²¹, таке примушування громадян окупованого Криму щодо набуття російського громадянства²² є протиправною дією.

Проте Росія не приховує, що дії її органів влади та посадових осіб є прямим наслідком анексії. Адже політика нав'язування населенню Криму російського громадянства здійснюється на підставі ФКЗ РФ № 6 «Про прийняття в Російську Федерацію Республіки Крим та утворення у складі Російської Федерації нових суб'єктів – Республіки Крим та міста федерального значення Севастополя»²³.

Закон, який набув чинності у 2015 р., фактично створив систему, яка примушує кримчан визнати себе лише громадянами РФ відповідно до ФКЗ РФ № 19 від 29 грудня 2014 р. **На теренах Криму без російського паспорту громадяни фактично позбавлені важливих соціальних прав на працю, освіту, отримання медичних послуг, пенсійних виплат тощо.** Окрім того, наслідком нав'язування громадянства в умовах тотальної мілітаризації Криму є примус мешканців окупованого півострова до служби в збройних силах ворожой держави. Підтвердженням вчинення даного злочину є проведення

---

²¹ Convention (IV) relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War. Geneva, 12 August 1949 // ICRC. – 2008. – 69p. – P. 7.

²² Договор между РФ и Республикой Крым о принятии в РФ Республики Крым и образования в составе РФ новых субъектов от 18.03.2014 [Електронний ресурс] // Президент РФ. — Режим доступу : <http://kremlin.ru/events/president/news/20605>

²³ Федеральный конституционный закон Российской Федерации от 21 марта 2014 г. N 6-ФКЗ «О принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов Республики Крым и города федерального значения Севастополя» [Електронний ресурс] // Государственная система правовой информации РФ. — Режим доступу : <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102171897>

окупаційною владою на території АР Крим і міста Севастополя призовної кампанії (восени 2015 р. – 842 людини, навесні 2016 р. – 1,5 тисячі осіб)²⁴.

Примушування до зміни громадянства, на думку експертів НІСД²⁵, здійснювалося окупаційною владою також через примус незгодних до «добровільної» депортації. Причинами «добровільної» депортації стали: атмосфера залякування і насильства, посилення нетерпимості й дискримінації, політика посиленої мілітаризації. За результатами моніторингу Представництва Президента України в АР Крим, станом на 25 березня 2016 р. на території материкової частини України проживало 22 тисячі осіб, які мають статус ВПО з тимчасово окупованої території АР Крим та міста Севастополь²⁶. За іншими даними, які наводить Уповноважений Президента України у справах кримських татар М. Джемілев, кількість ВПО з Криму становить 35-40 тис., з них половина – кримські татари²⁷.

З боку України у питанні громадянства осіб з окупованого Криму спостерігається певний розрив між нормативним регулюванням та діями органів державної влади. Зокрема, відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», примусове автоматичне набуття громадянами України, які проживають на тимчасово окупованій території, громадянства РФ не визнається Україною та не є підставою для втрати громадянства України²⁸. Незважаючи на це, правозахисні організації²⁹ та Спеціальна

---

²⁴ У Криму вдвічі збільшать призов у російську армію [Електронний ресурс] // Крим SOS. — Режим доступу : <http://krymsos.com/news/u-krimu-vdvichi-zbilshat-prizov-u-rosiisku-armiyu/>

²⁵ Щодо дотримання прав кримськотатарського народу в анексованому Криму. Аналітична записка. [Електронний ресурс] // НІСД. — Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1798/>

²⁶ Щотижневий звіт [Електронний ресурс] // Представництво Президента України в АР Крим. — Режим доступу: <http://www.ppu.gov.ua/shhotyzhnevuj-zvit-32/>

²⁷ Джемілев: питанню деокупації Криму не приділяється значна увага [Електронний ресурс] // Представництво Президента України в АР Крим. — <https://www.rbc.ua/rus/interview/dzhemilev-voprosu-deokkupatsii-kryma-udelyaetsya-1455039385.html>

²⁸ Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України [Електронний ресурс] // ВРУ — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1207-18>

²⁹ Ситуація з правами людини на окупованій території АР Крим та м. Севастополь від 25.03.2016 [Електронний ресурс] // Українська Гельсінська Спілка з прав людини. — Режим доступу: <http://helsinki.org.ua/sytuatsiya-z-pravamy-lyudyny-na-okupovaniy-terytoriji-ar-krym-ta-m-sevastopol-s-zajets-d-svyrydova-r-martynovskij-v-nabuhotnyj/>

моніторингова місія ОБСЄ в Україні³⁰, вказували на застосування на адміністративній межі Херсонської області та АР Крим українськими прикордонниками заходів з пошуку у громадян України паспортів, виданих російською окупаційною владою.

Антидискримінаційна експертиза національного законодавства та підзаконних актів з метою запобігання різних форм дискримінації внутрішньо переміщених осіб є одним із доступних інструментів для української влади. Правозахисні недержавні організації України вже мають певні напрацювання у цій сфері. 3 березня 2016 р. експерти УГСПЛ представили свій законопроект «Про внесення змін до деяких законів України щодо усунення дискримінаційних положень та врегулювання прогалин у правовідносинах з державою громадян, що проживають на тимчасово окупованій території України або переселились з неї»³¹.

В умовах фактичної відсутності доступу до окупованої території АР Крим необхідно виробити систему всебічної державної підтримки громадських правозахисних організацій та волонтерів, які відіграють значну роль у донесенні достовірної інформації про дотримання прав кримських татар, українців та інших етнічних груп на півострові, а також забезпечують правову допомогу як в Криму, так і на материковій Україні.

Порушення прав кримськотатарського народу

Починаючи з березня 2014 р., зокрема через незгоду визнати «референдум» 16 березня, кримські татари стали об'єктом репресій з боку РФ. Попри зростаючий тиск, у вересні 2014 р. кримські татари ухвалили рішення не брати участь у виборах органів окупаційної влади.

---

³⁰ Тематичний звіт ОБСЄ Свобода пересування через адміністративний кордон з Кримом [Електронний ресурс] // ОБСЄ. — Режим доступу : <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/172121?download=true>

³¹ Експерти УГСПЛ запропонували проект Закону щодо врегулювання прав осіб з окупованих територій Криму [Електронний ресурс] // УГСПЛ. — Режим доступу: <http://helsinki.org.ua/articles/eksperty-uhspil-zaproponuvaly-proekt-zakonu-schodo-osib-yaki-prozhyvayut-na-okupovanyh-terytoriyah/>

Протягом 2014 – першої половини 2016 р. дії Російської Федерації були спрямовані на ліквідацію політичної та інтелектуальної еліти кримськотатарського народу та провокування внутрішнього розколу шляхом підкupu, залякувань, у тому числі фізичного знищення. Зокрема, 3 травня 2014 р. М. Джемілева не впустили на територію Криму і заборонили в'їзд на півострів. 5 липня 2014 р. Р. Чубарову було заборонено в'їзд до Криму на п'ять років. 9 серпня 2014 р. таке ж рішення було ухвалене щодо радника голови Меджлісу кримськотатарського народу з питань взаємовідносин з Туреччиною І. Юкселя. Всього за два роки окупації, за даними лідера кримськотатарського народу М. Джемілева, зникло 22 кримських татарина³².

У 2016 р. правозахисними організаціями вже зафіксовано нові факти насильницьких зникнень кримських татар. Так, у Сімферополі пропав кримський татарин Мухтар Арісланов, якого за словами свідків заштовхали в мікроавтобус і відвезли в невідомому напрямку люди у формі поліцейських. 1 квітня 2016 р. в селі Піонерське Сімферопольського району були затримані 35 відвідувачів кафе – кримських татар. Їх відпустили лише після незаконної процедури взяття відбитків пальців та зразків ДНК у «Центрі протидії екстремізму» окупаційного кримського відділення МВС РФ.

Окремим проявом порушення прав кримських татар є руйнування колективних форм самоорганізації кримських татар. Відбувається порушення не лише індивідуальних, а й колективних прав кримських татар як корінного народу Криму, на які кримські татари претендують згідно з Декларацією ООН про права корінних народів 2007 року та іншими міжнародними документами. Зокрема, у 2015-2016 рр. продовжувалася політика окупаційної «влади» щодо придушення політичної діяльності кримських татар. 15 лютого 2016 р. прокуратура Криму подала позов

---

³² За два роки окупації у Криму 22 людини пропали безвісти, - Джемілев [Електронний ресурс] // Еспресо. — Режим доступу : <http://espresso.tv/news/2016/04/06/za-dva-roky-okupaciyi-u-krymu-22-lyudyny-propaly-bezvisti-dzhemilyev>

у Верховний Суд Криму³³ щодо визнання Меджлісу екстремістською організацією з метою заборони його діяльності на території РФ. 13 квітня 2016 р. «прокурор Криму» Наталія Поклонська заявила, що діяльність Меджлісу кримськотатарського народу в Криму «припинена», і це рішення буде діяти до винесення «Верховним судом Криму» вердикту у даній справі. 15 квітня суд у справі «про заборону Меджлісу кримськотатарського народу» перенесли на 25 квітня. Проте вже 18 квітня 2016 р. Міністерство юстиції РФ внесло Меджліс кримських татар до списку громадських і релігійних об'єднань, діяльність яких припинена у зв'язку зі здійсненням ними екстремістської діяльності³⁴. 26 квітня 2016 р. підконтрольний Росії «Верховний суд» Криму ухвалив рішення заборонити діяльність Меджлісу кримських татар на території анексованого півострова як екстремістської організації³⁵.

Такі дії спрямовано на створення видимості «законного» відкритого кримінального переслідування членів Меджлісу кримськотатарського народу, які не визнають анексії Криму та відстоюють національні пріоритети та своє законне право корінного народу на безпечне проживання на території Криму.

У відповідь 19 квітня 2016 р. Генеральний секретаріат Всесвітнього конгресу кримських татар у своїй заяві³⁶ звернувся до всіх держав світу з закликом визнати Меджліс кримськотатарського народу єдиним офіційним

---

³³ Заява «О запрете деятельности общественного объединения в порядке и по основаниям, предусмотренным ст. ФЗ от 25.07.2002 № 114-ФЗ «О противодействии экстремистской деятельности» [Електронний ресурс] // Офіційна сторінка Меджлісу у Фейсбуці. — Режим доступу : <https://www.facebook.com/meclis.org/photos/pcb.746140948821477/746139262154979/?type=3&theater>. Доступ станом на 4.4.2016

³⁴ Общественное объединение «Меджлис крымскотатарского народа» включено в перечень общественных объединений и религиозных организаций, деятельность которых приостановлена в связи с осуществлением ими экстремистской деятельности [Електронний ресурс] // Минюст России. — Режим доступу : <http://minjust.ru/mobile/mobile/press/news/obshchestvennoe-obedinenie-medzhlis-krymskotatarskogo-naroda-vklyucheno-v-perechen>

³⁵ По иску прокурора республики вынесено решение о запрете деятельности т.н. Меджлиса крымскотатарского народа [Електронний ресурс] // ПРК. — Режим доступу: <http://rkproc.ru/ru/news/po-isku-prokurora-respubliki-vynesenno-reshenie-o-zaprete-deyatelnosti-tn-medzhliisa-krymsko>

³⁶ ВККТ назвал решения Росии про заборону Меджлісу гітлеризмом [Електронний ресурс] // QHA — Режим доступу : <http://qha.com.ua/ua/politika/vkkt-nazvav-rishennya-rosii-pro-zaboronu-medjlisu-gitlerizmom/6864/>

представницьким органом самоврядування кримськотатарського народу. 12 травня 2016 р. Європарламент схвалив резолюцію³⁷ якою різко засудив заборону Меджлісу; закликав ЄС надати йому фінансову підтримку на період діяльності у вигнанні; запровадити санкції до осіб, причетних до заборони Меджлісу.

У відповідь на утиски кримських татар-громадян України українська держава має вдатися до таких заходів:

1) врегулювати у законодавчому порядку особливості статусу кримських татар як корінного народу Криму та створити на території України правовий механізм оскарження дій окупаційної влади щодо дискримінації та переслідування кримських татар із наступним зверненням до міжнародних судових інстанцій;

2) врегулювати порядок захисту кримськими татарами своїх прав у спосіб, що не суперечить Конституції України, у тому числі, дозволити за умов раннього попередження правоохоронних органів проведення акцій громадянської непокори на адміністративному кордоні Херсонської області та АР Крим;

3) ухвалити закон про Меджліс кримськотатарського народу як єдиний представницький орган кримськотатарського народу, що має формуватися на демократичних засадах на вільних та чесних виборах і представляти інтереси кримськотатарського народу у стосунках з державною владою, мати право направляти своїх представників у складі дипломатичних представництв України в інших державах та міжнародних організаціях, користуючись дипломатичним імунітетом (особливо на території РФ).

---

³⁷ European Parliament resolution on the Crimean Tatars (2016/2692(RSP)) [Електронний ресурс] // European Parliament. – Режим доступу: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=MOTION&reference=P8-RC-2016-0582&language=EN>

Обмеження права на освіту

Після окупації освітня система Криму, створена українською державою, переводиться на стандарти Російської Федерації. Таким чином, **змінюючи зміст освіти, окупаційна «влада» намагається створити передумови для формування у нових поколінь мешканців Криму свідомості та світогляду, притаманних для громадян РФ, ворожого ставлення до України та неросійського населення півострова.** Незаконною постановою № 651 самопроголошеної Ради Міністрів Криму 30 грудня 2014 р. було затверджено «державну програму розвитку освіти і науки в Криму на 2015-2017 рр.». Цей документ не передбачає забезпечення доступу до *навчання рідною мовою або хоча б про реалізацію права вивчення рідної мови*³⁸.

До окупації Криму 8,2 % учнів у середніх навчальних закладах навчалися українською мовою, працювало 7 україномовних шкіл у містах, українська мова була загальнообов'язковою для вивчення у всіх школах Криму³⁹. Після окупації не залишилось жодної школи з українською мовою навчання (для порівняння: у Словаччині шкіл з українською мовою навчання – 150, у Австралії – 15, в Аргентині – 73, у Бразилії – 12). Сьогодні продовжує діяти 15 шкіл з кримськотатарською мовою навчання, але з істотними змінами у структурі навчальних планів і предметів, особливо в гуманітарній сфері. З переліку гуманітарних предметів у навчальних закладах вилучено історію України, українську літературу.

З метою часткової компенсації порушених прав громадян – мешканців Криму на освіту, українська влада поступово створює нові можливості для їх освіти в Україні. 4 квітня 2016 р. Президент України Петро Порошенко підписав закон про внесення зміни до статті 7 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України». Він закладає правову основу для

³⁸ «Анексована» освіта в тимчасово окупованому Криму. Моніторинговий звіт / Укр. незалеж. центр політ. дослідж. : За заг. ред. Ю. Тищенко, О. Смірнова. – К.: Агентство «Україна», 2015. – С. 4 – 5.

³⁹ «Анексована» освіта в тимчасово окупованому Криму. Моніторинговий звіт / Укр. незалеж. центр політ. дослідж. : За заг. ред. Ю. Тищенко, О. Смірнова. – К.: Агентство «Україна», 2015. – С. 10.

розробки та використання он-лайн платформ щодо надання рівного доступу до здобуття освіти, надання квот для здобуття вищої освіти мешканцям окупованих територій; запроваджує процедуру атестації для визнання кваліфікацій, здобутих громадянами України та іноземцями в процесі навчання на тимчасово окупованій території⁴⁰.

У рамках ініціатив громадянського суспільства щодо забезпечення прав на освіту мешканцям Криму доречно згадати про проект «Українська освіта для Криму» за підтримки громадської організації «Кримський центр ділового та культурного співробітництва «Український Дім» та фінансової підтримки Міжнародного фонду «Відродження». У межах проекту створено сайт «Освіта для Криму»⁴¹.

Роль освіти в питанні реінтеграції Криму ілюструють соціологічні опитування щодо ставлення населення України до тимчасової окупації Криму⁴². Так, з квітня 2015 р. до лютого 2016 р. зросла частка респондентів, які не підтримують приєднання Криму до РФ, що можна розглядати як наслідок інформаційної та освітньої політики України (міжнародні форуми, конференції, інформаційно-просвітницькі виступи і лекції з кримської тематики, інформаційна кампанія «Крим – це Україна»⁴³,

⁴⁰ Проект Закону про внесення зміни до статті 7 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» (щодо забезпечення права на здобуття освіти) [Електронний ресурс] // ВРУ. — Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57956

⁴¹ Освіта для Криму [Електронний ресурс] // Освіта для Криму. — Режим доступу: <http://educrimea.org/>

⁴² Результати загальнонаціонального соціологічного опитування, проведеного в рамках проекту «Національний діалог» Статус Криму крізь призму громадської думки [Електронний ресурс] // Міжнародний центр перспективних досліджень. — Режим доступу: http://icps.com.ua/assets/uploads/files/national_dialogue_opinion_poll_2_part_ua.pdf

Чи йде війна між Росією і Україною [Електронний ресурс] // Київський міжнародний інститут соціології. — Режим доступу: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=609&page=1В> українському суспільстві, відповідно до результатів загальнонаціонального соціологічного опитування, проведеного у рамках проекту «Національний діалог» в квітні 2015 році, **домінувала думка щодо визнання Криму як української території, анексованої Російською Федерацією – такої позиції дотримувалися 69% громадян**. І лише 14% громадян визначали Крим як територію РФ. Станом на 2015 рік ставлення до Криму, як до анексованої Росією української території, переважало в усіх регіонах України, окрім Донбасу. Відповідно до результатів дослідження громадської думки Київським міжнародним інститутом соціології станом на лютий 2016 року вже **80% респондентів України не підтримують приєднання Криму до РФ**; 10% респондентів підтримують приєднання Криму до РФ.

ініціативи української влади щодо створення нових можливостей для освіти мешканців Криму в Україні⁴⁴).

Сьогодні саме кібер-простір може стати майданчиком для поширення знань та навиків із забезпечення прав і свобод громадян України на тимчасово окупованих територіях України. Тому уряду, зокрема, Міністерству освіти і науки України варто ухвалити рішення про підтримку та заохочення науково-освітньої спільноти України до участі у процесі освоєння можливостей кібер-простору для інформування та просвітництва громадян України на тимчасово окупованих територіях України. На міжнародному рівні варто включити заходи з поширення інформації про просвітницький громадський та державний вплив на окупованих територіях у завдання дипломатичних установ України.

Порушення права власності

Російська окупація призвела до системних порушень у сфері майнових прав і прав власності. Реальні збитки України було оцінено у розмірі 1 трлн грн⁴⁵, однак ці дані не враховують втрачену вигоду і вартість корисних копалин, а також ресурсів морського шельфу. Відповідно до результатів роботи міжвідомчої робочої групи з питань стягнення збитків, завданих окупацією Криму при Міністерстві юстиції України, сума збитків буде збільшена вдвічі й становитиме 2,4 трлн грн⁴⁶, це: втрати від державної та приватної власності, малого і середнього бізнесу, культурної спадщини, власності релігійних організацій.

---

⁴³ Презентація інформаційної кампанії «Крим – це Україна» [Електронний ресурс] // Укрінформ. — Режим доступу : <http://www.ukrinform.ua/rubric-presentation/1969954-presentacia-informacijnoi-kampanii-krimce-ukraina.html>

⁴⁴ Проект Закону про внесення зміни до статті 7 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» (щодо забезпечення права на здобуття освіти) [Електронний ресурс] // ВРУ. — Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57956

⁴⁵ Крим. Анексована власність / Тищенко Ю., Каздобіна Ю., Дячук М.; За заг. ред. Ю. Тищенко. — Київ : ТОВ «Агенство» Україна, 2016. — С. 5.

⁴⁶ Україна збільшить суму збитків за анексію Криму вдвічі [Електронний ресурс] // Крим SOS. — Режим доступу : <http://krymsos.com/news/ukrayina-zbilshit-sumu-zbitkiv-za-aneksiyu-krimu-vdvichi/>

Необхідно якнайшвидше завершити оцінку втрат України в Криму та провести зовнішню незалежну аудиторську перевірку такої оцінки. У такому разі український уряд матиме право посилатися на ці втрати для обґрунтування майбутніх двосторонніх та багатосторонніх програм міжнародної допомоги, є тому числі, у переговорах з МВФ, Світовим банком та фінансовими інституціями Європейського Союзу.

Також ця оцінка має стати основою для підтримки позиції України у міжнародних судових та арбітражних інстанціях у позовах з відшкодування витрат, арешту та націоналізації майна фізичних та юридичних осіб, причетних до анексії та підтримки окупації Криму.

Висновки

Окупація Російською Федерацією АР Крим призвела до системних порушень фундаментальних прав людини, зокрема: позбавлення громадян України-мешканців Криму права на волевиявлення та права на керування державними справами; права на життя, свободу, безпеку, особисту недоторканність; свободи совісті, релігії та віросповідання; відкритого переслідування ЗМІ та журналістів; примусу громадян України до набуття російського громадянства чи депортації; порушення прав кримськотатарського народу; порушення права власності; обмеження права на освіту.

Політика реінтеграції, яка є логічним послідовним етапом деокупації, має спиратися на комплекс політичних, соціально-економічних, гуманітарних заходів по відновленню мирного життя на знову приєднаних територіях.

На даний момент найважливішим завданням реінтеграції є підтримка та відновлення почуття громадянської лояльності мешканців тимчасово окупованих територій до української держави. В умовах окупації Криму втілення такого завдання вимагає своєчасного та ефективного забезпечення прав і свобод громадян, проведення заходів з національного

порозуміння і примирення, а також боротьби з російським інформаційним впливом.

У сучасних умовах варто розглянути такі конкретні кроки з втілення політики реінтеграції населення Криму:

У сфері зовнішньої політики:

1. Спрямувати дипломатичні зусилля та скоординувати дії активістів громадянської дипломатії щодо просування формату «Женева плюс» як міжнародного переговорного механізму з питань Криму для здійснення тиску на РФ, а також для актуалізації, попередження і припинення порушень прав людини в Криму, відновлення порушених прав та компенсацію завданих збитків усім постраждалим внаслідок порушення їхніх прав після анексії Криму.

2. Лобіювати на міжнародному рівні (ОБСЄ, ООН, ПАРЕ та ін.) необхідність запровадження систематичного незалежного моніторингу дотримання прав людини в Криму незалежними представниками (місіями) міжнародних організацій, членом яких залишається Росія.

3. Спрямувати дипломатичні зусилля на поширення рекомендацій Резолюції ПАРЕ від 21 квітня 2016 р. щодо застосування цільових санкції (зокрема, заборона на поїздки і заморожування рахунків стосовно осіб, причетних до викрадення, незаконного затримання, несправедливого судового розгляду і засудження Н. Савченко) на усіх причетних до порушення фундаментальних прав людини на тимчасово окупованій території Криму.

4. Завершити оцінку втрат України в Криму та провести зовнішню незалежну аудиторську перевірку такої оцінки для її використання у переговорах з МВФ, Світовим банком та фінансовими інституціями Європейського Союзу щодо майбутніх двосторонніх та багатосторонніх програм міжнародної допомоги.

5. Оформлювати та надсилати заяви, в яких зафіксовано злочини проти громадян України на теренах тимчасово окупованого Криму, до міжнародних інституцій та моніторингових місій, позови до Європейського Суду з прав людини.

6. Передавати інформацію про переслідування віруючих у Криму групам підтримки України, які сформувалися у парламентах дружніх західних держав, зокрема, у Конгресі США та Бундестагу ФРН, інших державах-членах ЄС, для формування думки про необхідність запровадження нових санкцій проти РФ.

7. Забезпечити переклад на східні мови звітів про порушення прав мусульман у Криму для передачі керівництву впливових близькосхідних держав для демонстрації справжніх намірів РФ щодо мусульманського населення.

8. Підтримувати і формувати шляхом проведення інформаційно-просвітницьких заходів міжнародну громадську думку щодо статусу окупованої території АР Крим як невід'ємної складової Української держави.

У сфері внутрішньої політики:

1. Із залученням міжнародних експертів, представників громадянського суспільства розробити та затвердити Стратегію реінтеграції та деокупації Криму з метою визначення цілей, принципів, засобів та стратегічного планування у часі державної політики щодо окупованого Криму.

2. Запровадити антидискримінаційну експертизу національного законодавства та підзаконних актів з метою попередження різних форм дискримінації внутрішньо переміщених осіб (гарантування права голосу під час виборів, щодо користування банківськими послугами, економічної діяльності тощо).

3. Поширити дію санкцій відповідно до рішення РНБО України від 25 березня 2016 р. «Про застосування персональних спеціальних економічних

та інших обмежувальних заходів (санкцій) стосовно осіб, причетних до протиправних дій щодо Н. Савченко, О. Сенцова та О. Кольченка»⁴⁷, окрім вже вказаних 84 осіб, також на тих, хто є причетним до протиправних дій проти учасників справ «26 лютого», «3 травня» та ін.

4. Доручити уряду спільно з представниками парламентської коаліції розробити механізм націоналізації (конфіскації) майна юридичних та фізичних осіб, причетних до анексії Криму, підтримки окупаційного режиму та порушень прав і свободи людини.

5. Затвердити на урядовому рівні систему всебічної державної підтримки громадських правозахисних організацій та волонтерів, які відіграють значну роль у донесенні достовірної інформації про дотримання прав кримських татар, українців та інших етнічних груп на півострові, а також забезпечують правову допомогу як в Криму, так і на материковій Україні.

6. Розробити спільно із зацікавленими конфесіями та релігійними громадами, які представлені в тимчасово окупованому Криму спільний План дій щодо захисту та відновлення порушених прав на свободу совісті та віросповідання, який включатиме практичні заходи і кроки для українських громадян та релігійних організацій щодо методології документування порушень і завданих збитків.

7. Надати державну підтримку існуючим медіа-структурам та сприяння у заснуванні нових медіа-проектів журналістами – вихідцями з Криму. Розглянути можливість розгортання таких проектів на базі Суспільного мовлення.

8. На законодавчому рівні врегулювати особливості статусу кримських татар як корінного народу України на території АР Крим відповідно до постанови Верховної Ради України № 1140-VII від 20 березня

---

⁴⁷ Додаток до рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2016 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій) стосовно осіб, причетних до протиправних дій щодо Надії Савченко, Олега Сенцова та Олександра Кольченка» [Електронний ресурс] // РНБО. — Режим доступу: http://www.rnbo.gov.ua/files/2016/dodatok_25_03_16.pdf

2014 р., за якою було визначено статус кримськотатарського народу як корінного народу України⁴⁸. Створити на території України правовий механізм оскарження дій окупаційної влади щодо дискримінації та переслідування кримських татар із наступним зверненням до міжнародних судових інстанцій.

9. Врегулювати порядок захисту кримськими татарами своїх прав у спосіб, що не суперечить Конституції України, у тому числі, дозволити за умов раннього попередження правоохоронних органів проведення акцій громадянської непокори на адміністративному кордоні Херсонської області та АР Крим.

10. Ухвалити закон про Меджліс кримськотатарського народу як представницький орган, що має формуватися на демократичних засадах на вільних та чесних виборах і представляти інтереси кримськотатарського народу у стосунках з державною владою, мати право направляти своїх представників у складі дипломатичних представництв України в інших державах та міжнародних організаціях, користуючись дипломатичним імунітетом (особливо на території РФ).

11. Втілювати заходи з формування громадської думки на всій території України щодо окупованих територій. З цією метою варто посилити захист національного інформаційного простору, розробити і впровадити додаткові інструменти здійснення інформаційної та освітньої підтримки ВПО і мешканців АР Крим.

12. Доручити Міністерству освіти і науки України, Міністерству інформаційної політики України розробити заходи з підтримку зусиль науково-освітніх установ щодо проектів у кібер-просторі, спрямованих на поширення знань і навиків захисту прав і свобод громадян України на тимчасово окупованих територіях через підтримку та участь у громадських проектах масових відкритих онлайн-курсів. Міністерству закордонних справ

---

⁴⁸ Постанова № 1140-VII ВРУ від 20 березня 2014 року «Про Заяву Верховної Ради України щодо гарантії прав кримськотатарського народу у складі Української Держави» [Електронний ресурс] // ВРУ. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1140-18>

України через дипломатичні представництва поширити інформацію про онлайн-проекти через дипломатичні представництва з метою формування громадської думки за кордоном.

Відділ розвитку політичної системи

(А. М. Дегтеренко)

№ 28, Серія «Політика»